

ADALÉKOK

AZ

ATTIKAI TÖRVÉNYKÖNYVHEZ.

TÉLFY IVÁN LT.

---

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1868.



# ADALÉKOK AZ ATTIKAI TÖRVÉNYKÖNYVHEZ.

TÉLFY IVÁN.

(Előadatott június 30. 1868).

Múlt évi november 18-án szerencsém volt a *Corpus Juris Attici* első füzetét bemutatni, s egyszersemind az attikai jogra vonatkozó néhány különvéleményemet előterjeszteni. Most, midőn az egész munka elhagyta már a sajtót, bátorlakodom ismét néhány kérdést szőnyegre hozni, melyekben mások véleményétől el kellett térnem.

## I.

### Idézési határidő.

Az attikai perrendtartás szerint az idézés mindig megelőzte a keresetlevél benyújtását. A ki tehát keresetlevelet akart beadni valaki ellen, kötelessége volt, hogy tanuk jelenlétében maga idézze törvény elé az ellenfelet; s ezen idézésről bizonyítványt adatott magának az idézési tanuktól. E bizonyítványt pedig mellékelnie kellett a keresetlevélhez; különben el sem fogadták a keresetlevelet. (Lásd *Corpus Juris Attici*. 635—639. törv.).

*Meier* és *Schömann* azt gyanítják (*der Attische Process*. 579. lap.), hogy ezen idézésnek öt nappal a kereset beadása előtt kellett megtörténnie, mivel a törvény, melyet Demosthenes (*Macartat ellen*, 1076. lap) idéz, így szól: „az archon viselje gondját az árváknak . . . és senkinek se engedje, hogy ezeket bántsa. Ha pedig valaki bántja, öt nappal előbb meg-

idézvén... vádolja be őket a néptörvényszéknél. “*ὁ ἄρχων ἐπιμελείσθω τῶν ἑρφανῶν... καὶ μὴ εἴτω ὑβρίζειν μηδένα περὶ τούτους. εἰν δὲ τις ὑβρίζῃ... προσκαλεσάμενος πρόεμπτα... εἰσαγέτω εἰς τὴν Ἡλιαίαν.*”

De ez a törvény csak azt rendeli, hogy mit kell az archonnak *hivatalból* tennie, következésképp nem alkalmazható magán perlekedőkre; annál kevésbbé, mivel az archonnak, mint az árvák hivatalos gyámjának, kötelessége volt a legrövidebb idő alatt elégtételt szerezni a megbántott árváknak.

Aristophanes *Felhőire* is, és pedig 1131—1141. verseire hivatkoznak, annak megmutatására, hogy az idézésnek öt nappal a kereset beadása előtt kellett megtörténnie:

*Πέμπτη, τετράς, τρίτη, μετὰ ταύτην δευτέρα,  
 Εἶθ' ἦν ἐγὼ μάλιστα πασῶν ἡμερῶν  
 Λέδοικα καὶ πέφρικα καὶ βδελύττομαι,  
 Εὐθὺς μετὰ ταύτην ἔσθ' ἔτη καὶ νέα.  
 Πᾶς γάρ τις ὄμνυσ', οἷς ὀφείλων τυγχάνω,  
 Θεὸς μοι πρῦτανεῦ' ἀπολεῖν μέ φησι καὶ κάξολεῖν,  
 Ἐμοῦ μέτρι' ἄττα καὶ δίκαι' αἰτουμένον·  
 „ὦ δαιμόνιε, τὸ μέν τι νυνὶ μὴ λάβῃς,  
 Τὸ δ' ἀναβαλοῦ μοι, τὸ δ' ἄφες“ —, οὐ φασίν ποτε  
 Οὕτως ἀπολήψοσθ', ἀλλὰ λοιδοροῦσί με,  
 Ὡς ἄδικός εἰμι, καὶ δικάσεισθαί φασί μοι.*

E versek könnyebb megérthetésére előre bocsátom, hogy az adósok minden hónap utolsó napján kötelesek voltak hitelezőiknek kamatokat fizetni; hogy Strepsiadesnek, a ki e verseket mondja, sok adóssága volt; s végre, hogy a hónap tíz utolsó napját visszafelé számították az athéneiek; tehát a 29-dik volt a 2-ik, a 28-ik a 3-ik és így tovább. A 30-ik neve pedig volt *régi és új nap*, azaz, a *hold régi és új fénye*.

Az idézett versek tehát ezt mondják: „Ötödik, negyedik, harmadik, erre második, azután az, melytől az összes napok közül leginkább félek, borzadok és undorodom, mindjárt utána a régi és új. Mert mindegyik, a kinek esetleg tartozom, esküszik, hogy letévén a perdíjt tönkre teend és elpusztítand; s midőn e mérsékelt és méltányos dolgokat kérem: *óh jámbor! ne követeld ezt most; azt pedig halaszd el; és*

ezt engedd el; azt mondják, hogy így soha sem kapják vissza pénzüket; hanem szidnak engem, hogy igazságtalan vagyok s azt mondják, hogy perbe fognak.“

Ebből világos, hogy Strepsiadesnek még öt napja volt a hó utolsó napjáig a kamatok kifizetésére, s hogy a hitelezőknek csak a hó utolsó napján volt joguk a kamatokat követelni. Következőleg előbb nem is idézhették, míglen a hó utolsó napján meg nem győződtek, hogy adósuk csakugyan vonakodik fizetni.

Megfoghatatlan tehát, miképen hozhatták ki *Meier* és *Schömann* Aristophanesnek ezen helyéből, hogy Strepsiades öt nappal a hó vége előtt idéztetett meg, miután a hitelezők e joga csak a hó utolsó napján keletkezett.

Igaz ugyan, hogy *Pasias*, az egyik hitelező ezt mondja (1221—1222 v.): *καλοῦμαι Στρεψιάδην ἐς τὴν ἔτην τε καὶ νῆαν*, azaz: idézem Strepsiadest a régi és új napra; de nem azért, mintha épen öt nappal a kereset beadása előtt kellett volna idézni; mert a scholiasta világosan mondja az 1179 vershez, hogy Solon adóssági ügyekben az idézéseket a hó utolsó napjára rendelte, miszerint az idézettnek ideje legyen egész napig ügyéről gondoskodnia s egyszersmind a perdíjt is letennie. *Σόλων τὰς μὲν κλήσεις τῶν δικῶν τῇ τριακάδι ἡμερῇ γίνεται, ὅπως ὁ κληθεὶς εἰς δίκην ἔχη ὅλην τὴν τριακάδα εἰς τὸ σκέψασθαι τὰ περὶ ἑαυτοῦ, ὥστε ἐν ταύτῃ καὶ τὰ πρὸς τανταῖα θεῖναι ἐν τῇ δημοσίῳ.*

Az adóssági perekre nézve tehát nem áll az, hogy az alperest öt nappal a kereset benyújtása előtt kellett megidézni.

De nem áll ez a bántalmazás (*ῥβρις*, *contumelia*) miatt indított perekre nézve sem; mert Aristophanesnek *Madarak* című vígjátékában (1046. v.) ezt mondja a felügyelő: „Pisthétaerost (magyarul az *Izgatót*) idézem bántalmazás miatt Munychio hávára.“ *Καλοῦμαι Πισθηταίριον ῥβριως ἐς τὸν Μουνχιῶνα μῆρα.*

Már pedig tudva van, hogy e vígjátékot 415-ben Kr. e. (a 91. Olympias 2-ik évében) a nagy Dionysi ünnepeken Elaphebolio havának 16-ik napján, körülbelől april 17-én adták elő. Ha most nézzük, hogy e naptól a reá következő Munychio hó elsejeig, vagy is május másodikáig, még tizennégy

nap van hátra, könnyen átlátjuk *Meier* és *Schömann* gyanításának alaptalanságát, hogy t. i. az alperest öt nappal a kereset beadása előtt idézték meg.

## II.

Fő kincstárnok vagy pénzügy miniszter.

A 267-ik törvényben a görög szöveg így áll: *μη πλείω πέντε ἐτῶν διέπειν τὸν χειροτονηθέντα ἐπὶ τὰ δημόσια χρήματα.* Ez betű szerint ezt jelenti: „Öt évnél tovább ne kezelje a közpénzeket az erre megválasztott.“ És a latin fordításban még is ezt mondom: „ne quis ad publicarum pecuniarum administrationem suffragiis electus, quacsturam hanc *quatuor* annis amplius curet.“ Tehát a görög szövegben öt évről, a latinban pedig négyről van a szó.

Erre talán némelyek zajt fognak ütni a rossz fordítás vagy vastag tollhiba miatt. De mindjárt tisztában leszünk.

Plutarchnál a *tíz szónok élete* után következő harmadik végzésben (*ψήφισμα*) azt olvassuk a 852-ik lapon, a 3-ik szakaszban, hogy *Lycurgus* (t. i. a szónok) három *pentaëterisen* keresztül volt a közjövedelem államkincstárnoka. *Ἀνκοῦργος ... γενόμενος τῆς κοινῆς προσόδου ταμίας τῆ πόλει ἐπὶ τρεῖς πενταετηρίδας.*

Az a kérdés merül fel tehát, mi voltaképpen a *pentaëteris*? Némelyek öt, mások négy évi időtartamnak veszik. E szerint *Lykurg* vagy tizenöt vagy tizenkét évig volt volna államkincstárnok. De tizenöt évig nem lehetett, mert *Diodorus Siculus* (XVI, 88.) világosan mondja, hogy *Lykurg* tizenkét évig dicséretesen igazgatta az állam jövedelmeit. *Οὗτος* (t. i. *Ἀνκοῦργος*) *δώδεκα μὲν ἔτη τὰς προσόδους τῆς πόλεως διοικήσας ἐπαυρουμένως.*

Kérdjük már most, lehetséges-e tizenkettőt öttel három egyenlő részre osztani? Bizonyosan nem. Ellenben négygyel ez tökéletesen eszközölhető. Világos tehát, hogy Plutarchnál a közlött végzésben a *pentaëteris* csak négy évi időtartamot jelenthet. Innen azt következtetem, hogy a törvény e szavaiban: *μη πλείω πέντε ἐτῶν* szöveghiba rejlik, melyet úgy lehet kijavítani, ha *πέντε ἐτῶν* helyett *πεντετηρίδος*-t írunk.

Ez az oka, hogy a latin fordításban nem tartottam magamat a megrongált görög szöveghez, hanem a dolog valóságához. De annyira még sem mertem menni, hogy a codexekben és kiadásokban álló *πένης ἐξῶν*-t magában megváltoztassam; hanem elégnek tartottam javítási gyanításomat a latin commentárban előadni.

### III.

Jogtani érv az *η*-nak *i* hangja mellett.

A közben, hogy az attikai törvényeket összehasonlítotam a római joggal, egy nevezetes jogi kifejezésre akadtam, melyből kitűnik, hogy miképen ejtették ki a rómaiak a görög *ἦρα*-t.

Gaius említvén a végrendeletek különféle neveit (II, 101—104.) olyat is hoz fel, melyet némelyek *dicis gratia* alkotnak. Gaius szavai ezek:

„Apud Romanos testamentorum genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est cum belli causa ad pugnam ibant. Accessit deinde tertium genus testamenti, quod per aes et libram agitur; qui enim subita morte urgebatur, amico familiam suam, id est patrimonium suum mancipio dabat, eumque rogabat, quid cuique post mortem suam dari vellet. Illa quidem duo genera testamentorum in desuetudinem abierunt; hoc vero solum, quod per aes et libram fit, in usu retentum est. Sane nunc aliter ordinatur atque olim solebat; namque olim familiae emptor, id est, qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum obtinebat; et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari vellet; nunc vero alius heres testamento instituitur, alius *dicis gratia* propter veteris juris imitationem familiae emptor adhibetur. Eaque res ita agitur: qui facit testamentum, adhibitis quinque testibus civibus Romanis puberibus et libripende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui *dicis gratia* familiam suam, in qua re his verbis familiae emptor utitur: *familiam, pecuniamque tuam endo* (azaz: *in*) *mandatela, tutela custodelaque mea e*

*jure Quiritium esse ajo, eaque quo tu jure testamentum facere possis secundum legem publicam, hoc aere aeneaque libra, esto mihi empti*; deinde aere percutit libram, idque aes dat testatori velut pretii loco; deinde testator tabulas testamenti tenens ita dicit: *haec ita ut in his tabulis cerisque scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor, itaque vos, Quirites, testimonium mihi perhibetote*; et hoc dicitur nuncupatio.“

Ezen egész szövegből kitetszik, hogy a *dicis gratia* anynyi, mint *juris gratia*. Ez pedig görögül *δίξης ἔνεκα*. Tehát a *dicis* ugyanaz, a mi a görög *δίξης*, vagyis a *δίξη* genitivusa, latin betűkkel kifejezve. Következéleg Gaius korában (130 — 180. Kr. u.) a rómaiak a görög *ἦτα*-t i-nek ejtették, mi azt bizonyítja, hogy ezt a görögöktől tanulták.

De már Cicero is használta a görög *δίξης* szót *dicis* alakjában. „Ut possit se dicere emisse . . . aliquid illis nummularum *dicis causa* daret.“ (Verres ell. II, 4, 24.). „Anne tu *dicis causa* vindicaveris.“ (Murenaért XII, 26.). Itt szintén a *dicis causa* annyi mint *juris causa*, vagyis a görög *δίξης ἔνεκα*.

Ebből látszik, hogy mennyire ragaszkodtak a rómaiak a görög jogból átvett szabályokhoz, miután még egyes jogi műszókat is eredeti alakjukban tartottak meg. De másodszor az is látszik, hogy a görögök Cicero korában az *ἦτα*-t mint i-t ejtették ki. Ha pedig Cicerónak, a ki tökéletesen beszélt és írt görögül, soha sem jutott eszébe, ezért a görögöket korholni, minő joggal merik azt tenni az erasmianusok a mai görögök ellenében, a kik szintén i-nek mondják ki az *ἦτα*-t?

Elhamarkodva és igazságtalanul mondja tehát Schleicher (*Compendium der vergleichenden Grammatik* című munkájában), hogy a kik a régi görög írók munkáit a mai görögök kiejtése szerint olvassák, azoknak semmi ismeretök sincs az összehasonlító nyelvtanról. Schleicher ugyanis azt látszik gondolni, hogy, mivel az *ἦτα*-nak akkor, midőn legelőször behozatott, *é* hangja volt, azért most is így kellene kimondani. De arról megfeledkezett, hogy minden nép ura saját nyelvének. Tegyük fel, hogy Schleicher Cicero korában élve korholta volna a görögöket, hogy hibásan ejtik ki az *ἦτα*-t i-nek, mivel az legrégebben mint *é* hangzott. Bizonyos lehet



Schleicher, hogy az akkori görögök reá sem hederítettek volna, daczára minden összehasonlító nyelvtudományának.

Hogy a népek nyelvei nem törődnek sokszor a logikai következetességgel, azt saját nyelvünk is bizonyítja. Miért mondjuk p. o. „Péter látja Pált“? és miért nem mondjuk: „Péter látja engem, Péter látja téged“? Hiszen az *én* vagy *te* éppen olyan bizonyos, kétségtelen, meghatározott, mint Pál. De kicsoda merné azt mondani a magyar népnek, hogy ne mondja többé „Péter lát engem, Péter lát téged“, hanem „Péter látja engem, Péter látja téged“ mivel „Péter látja Pált.“

Így neveti ki az élet a logikát.

Az összehasonlító nyelvtan nincs tehát feljogosítva, a népeket szemrehányásokkal illetni, hanem az ő hivatása, a népek nyelveiben előforduló következetlenségek és kiejtési eltérések okait vizsgálni s ezen nyelvtüneményeket megmagyarázni.

Ha például azt keressük, hogy miért nem tartotta meg az  $\eta\alpha$  az *é* hangot, hanem már Socrates korában a nép nagy részénél, mint *i* hangzott <sup>1)</sup>, azt fogjuk találni, hogy ennek oka a legtermészetszerűbb átmenet az *é* hangból az *i* hangba. Ezt szépen világosítja föl saját nyelvünk, melyben az *é* sokszor *i*-vá vékonyult; így a régi *tanét*, *feketét*, *szabadét*, már ma *tanit*, *feketit*, *szabadit*. Azután a régi *alét* = alit; *addeg* = addig; *ede* = ide; *elyen* = ilyen; *ennentova* = innentova; *enyhét* = enyhít; *ahétatos* = ahítatos; *alég* = alig; *apré* = aprít; stb. S tudva van, hogy tájdivatosan az *é* fölcseréltetik *i*-vel; például *nip*, *rígen*, *ígír*, *azírt*, *tíged*, ezek helyet: *nép*, *régen*, *ígér*, *azért*, *téged* <sup>2)</sup>.

Hogy ez így történt a görögöknél is, azt bizonyítja Plato *Cratylusa*, hol Socrates azt mondja, hogy már sokan a dagályos *é*-t ( $\eta\tau\alpha$ ) *i*-nak hangoztatják <sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> Lásd e munkáimáé: *Studien über die Alt- und Neugriechen*. Leipzig 1853. p. 80 és köv. — *A classica philologia encyclopaediája*. Pest 1864. pag. 35 és köv.

<sup>2)</sup> *A magyar nyelv szótára* Czuczortól és Fogarasitól. II. köt. E alatt. Toldy Ferencz: Nádor-Codex. Elavult szók tára. Budán 1857. — *Mátyás Flórián*: Magyar nyelvtörténeti szótár. I. füzet. Pest 1868.

<sup>3)</sup> Lásd említett munkáimat.

Akár miként hangzott is tehát első behozatala korában az ἦτα, azt a történelmi tényt el nem vitathatja az összehasonlító nyelvten, hogy már a régi görögök korában dualismus uralkodott e betű kiejtésében s hogy nem sokára *i* hangja győzött az *é* hangja fölött.

S ugyan ez áll a többi görög betűk kiejtéséről is.

Erre nézve, bátorkodom mellékesen a kath. theologusokat, kik Erasmushoz szítanak, boldogúlt Lonovics József érsek levelére figyelmeztetni, melyet 1864. évi február 4-én hozzám intézett, megköszönve, hogy *a classica philologia encyclopaediája* című munkámmal megajándékoztam. E levelében többi között ezt írja :

„Ifju korom óta a hellén nyelv- s irodalomnak különös barátja lévén, e . . . . mü eddigi lapozásából már is sokszoros tanulságot s élvezet merítettem, névszerint pedig valóságos örömmre szolgál az, hogy a mit Kegyed némely görögbetűk olvasása iránt oly nyomosan indokolva felhoz, az többnyire saját nézeteimmal teljesen megegyez.“

Az összes Erasmiánusokat pedig bátorkodom a francia *Académie des inscriptions et belles-lettres* eljárására figyelmeztetni.

A franciaországi közoktatási minister t. i. véleményadásra szólította fel a nevezett akadémiát azon előnyre nézve, mely az élő görögök nemzeti kiejtésének behozatala által lehetne. Ennek következtében az akadémia egy bizottságot küldött ki, mely ugyanazon évi november 18-kán a következő jelentést adta be :

„A görög kiejtés kérdésének megvizsgálására kiküldött bizottság *egyhangulag* abban egyezett meg, hogy czélszerű és hasznos volna, lemondani az úgynevezett erasmiánus kiejtésről és a görögöt úgy kimondani a mint ez egész Keleten szokásban van. E vélemény indokai a következők :

„Konstantinápoly bevétele előtt és az 1453-ik balsorsu év óta, a tudós görögök, kik Olasz- és Franciaországba érkeztek, elhozták irodalmuk kincseivel azt az olvasási módot is, mely reájok nézve hagyományos és nemzeti volt. Szabályosan hangsúlyozott, zengzetes s jóhangzású kiejtésök, elfogadtatván az összes tanodákban, fentartotta magát változatlanul a tizenhatodik század közepéig. Ekkor körülbelől némely

tanárok,<sup>6</sup> kik nem voltak többé a nagynevű menekülteknek közvetlen tanítványai, könnyíteni akarván az olvasási és diktálási nehézségeken, elfogadták Erasmus nézeteit s feljogosítva hitték magokat, lemondani a szokás és hagyomány által szentesített kiejtésről, hogy Homéért és Plátót saját országaik alphabétumai szerint olvassák. Ha maga Erasmus nem is volt ezen új kiejtés szerzője, legalább védőjének tartatott, s könnyebb terjesztése végett erasmianusnak nevezték a lívei, mert Erasmus tekintélye akkor majdnem olyan volt, mint Voltaireé a múlt században. Így terjedt és tartotta fen magát az új tan, jóllehet el van ismervé, hogy nincs múltja, nincs hagyománya; sőt inkább a legkitünőbb elmék mindig ellenezték; ilyenek Ménage, Capperonnier, Villoison, Thurot, Boissonnade, Mablin, kiknek emlékét örökre fogja tisztelni az *École normale*. Az újítók azt hozták fel, hogy a görögöt csak mint irodalmi gyakorlatot, mint holt nyelvet szokás tanulni. De egészen tévedtek. Valóban, a görög költészet csak hamis hangokat hallat az erasmusi kiejtés szerint. Thucydides és Demosthenes szólamaiban semmi sem marad meg többé amaz euphoniából, mely azok erejét és szépségét képezte. S vajjon maga a görög nemzet meghalt-e, a mint hitték? Valóban nem. A görög nép, görög nyelven bírván az evangéliumokat és a liturgiát, megtartotta nyelvét épen úgy mint hitét. Ő soha sem szűnt meg nemzetiségét nyelve által nem kevésbé, mint fegyverek által kijelenteni. S e nép, mely annyi viszontagságokon keresztül megtudta őrizni ősei betűírását, hogy ne őrizte volna meg egy oly nyelv kiejtését is, melyre, mint őseitől kapott legszebb örökségére, büszke és féltékeny? Végre 1821-ben e nép megélte ujjraszületését.

„Ezen idő óta a nyelv megtisztult az idegen szóktól. A nép kiüzte szótárából, mint a törököket szent földéről. A görögök visszanyervén hazájokat, elmés s élénk szellemök által, melylyel a természet megajándékozta, nem sokára méltó helyet fognak elfoglalni az irodalomban és tudományban is... Már Salvandy miniszter tervezte a valódi görög kiejtés visszaállítását. Alkalmazását indítványozta 1846-ban Alexandre úr, akkor tanulmányi főfelügyelő, ma a mi tagtársunk, egy kitünő jelentésben. S már évek óta teljesült a régi kiejtéshez

való visszatérés a magasabb oktatásban. Az *École normale*-ban, a *Collège de France* és a *Sorbonne* előadásain, sőt Toulouseban is behozatott a keleti kiejtés. Méltó tehát a mostani miniszterhez, a kinek szintoly jó szándokai vannak, mint nagycsvű elődjének, hogy állítsa vissza az oktatás minden fokain a kiejtést úgy, a mint az hajdan Konstantinápolyból ide származott, s a mint az jelenleg Athénben divatos.

„Röviden, mik a valódi görög kiejtés közvetlen hasznai? Általa kinyilatkoztatja magát s érezhetővé válik a nyelv összhangzata, melyről nem lehet fogalmunk az erasmusi kiejtés szerint. Azután az etymológiák világosakká, a szójátékok érthetőkké lesznek. A szövegek javítására nézve a leghasznosabb segélyt merítheti a critica a nemzeti kiejtésből s kiigazíthatja a kéziratok másolónak hibáit. Végre egy egész nemzettel viszonyba lépünk mivel régi nyelvre élő nyelv.“

A bizottság e jelentését, egy szavazat kivételével, egyhangulag fogadta el az akadémia \*).

#### IV.

#### A törvények visszahatása.

Némelyek azt gondolják, hogy e jogszabály: *a törvénynek nincsen visszaható ereje*, az új kor találmánya. Azonban tévednek; mert már Demosthenesnél (*Timocrat. ell.* 724) olvassuk: „Jövendő dolgokról kell törvényt hozni, nem pedig egybehalmozni a jövendőket a múltakkal.“ *χρη ἐπι τοῖς ὕστε*

\*) Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes Rendus des séances de l'année 1864. Huitième année. Tome VIII. Paris 1864. pag. 331 — 337.

Miután e tárgy előadásakor Szepesi Imre tagtárs többször félbeszakított. rögtön válaszolva neki, többi között arra is figyelmeztettem, hogy az összes kereszténység mindjárt kezdettől fogva *Kyrie eleison*-t, nem pedig *Kyrie eleison*-t mondott. Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy a kereszténység 1-ső századában a latinul beszélő népek is a görög *η-t* i-nek ejtették ki; mert *eleison* görögül így íratik: *ἐλέησον*.

Ballagi Mór tagtárs pedig megjegyezte, hogy a Talmudban a nevek *η*-ja héberül mindig *i* által fejeztetik ki.

Végre tudtára adtam Szepesi úrnak, hogy a francia akadémia örömet fejezte ki hozzám intézett levelében, hogy én is egy véleményben vagyok vele.

ρον γενησομένοις θεῖναι τὸν νόμον, καὶ μὴ συνερεγκεῖν εἰς ταὐτὸ τὰ μέλλονα τοῖς παρεληλυθόσι.

A római jogba, úgy látszik csak 440-ben Kr. u. vétetett fel e jogszabály, II. Theodosius császár alatt, a ki ezt rendelte: „leges et constitutiones futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta praeterita revocari.“ (L. 7. C. de leg. 1, 14).

Hazánkban Corvin Mátyás királyunk alatt rendeltetett az 1486-iki VI. törv. 70-ik cikkében: „quod praescripti articuli solummodo de futuris et non de praeteritis confecti intelligantur.“

A francziáknál pedig csak a *Code Napoléon* hozta be e jogszabályt, azt mondván, hogy a törvény csak a jövőre nézve rendelkezik, s hogy nincsen visszaható ereje. „La loi ne dispose que pour l'avenir; elle n' a point d'effet retroactif. (*Titre préliminaire.*)

Ezekből látszik, hogy e nagy jelentőségű jogszabály első forása az attikai törvénytudomány.

Ezzel kapcsolatban azt is megemlítem, hogy egy más jogszabály t. i. „a későbbi törvény eltörli az előbbit“, szintén már a régi görögöknél volt érvényben; mert Plutarch (*quaest. conviv.* IX, 13, 3) hivatkozik ezen jogszabályra: „a határozatokban és törvényekben a későbbiek érvényesebbeknek és bizonyosabbaknak tartatnak az előbbieknél.“ ἔν τε δόγμασι καὶ νόμοις κριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν πρώτων.

## V.

### Az archonok névjegyzéke.

Az attikai archonok időrendi névjegyzékét készítették Corsini, Clinton és utánuk Hermann Károly Frigyes (*Lehrbuch der griechischen Staatsalterthümer.* 4-ik kiadás. Heidelberg. 1855. pag. 569 és köv.). Azóta azonban több felfedezés történt, azért szükségesnek tartottam a *Corpus Juris Attici*-hez csatolt *Commentarius*-ban az Athénben megjelenő archaeologiai folyóiratból (*Αρχαιολογική ἐφημερίς, περίοδος Β,* 109 és 220. szám), Eustratiadesnek *felirati értekezéséből* (*διατριβὴ ἐπιγραφική.* Athén 1856) és az athéni archaeologiai társaság által ki-

adott feliratokból (*Επιγραφαι ανέκδοτοι*. Athén 1860) az archonok időszerinti névjegyzékét kiegészíteni. Így történt, hogy míglen Hermann a névjegyzéket a 71-ik olympias 1-ső évével (496 Kr. e.) kezdi, és a 122-ik olympias 1-ső évével (292 Kr. e.) végzi, az én névjegyzékem a 24-ik olympias 2-ik évével (683 Kr. e.) kezdődik, és a 163-ik olympias 4-ik évével (125 Kr. e.) végződik.

## VI.

### Tanítók fizetése.

Többször pendítettett már meg a kérdés, vajjon kaptak-e a görög hajdankorban a gyermekek tanítói az államtól fizetést vagy nem?

Az athéni államra nézve nem hozhatunk fel forrásokat, melyek világosan mondanák, hogy az állam fizette a gyermekek tanítóit; de némely körülményekből azt gyanítom, hogy az állam csakugyan gondoskodék a gyermekek tanítóinak állásáról; mert az bizonyos, hogy az úgynevezett *sophronisták* (*σωφρονισται*), kik az ifjak jó viseletére felügyeltek, naponkint egy drachmát kaptak az állam pénztárából <sup>1)</sup>. Valószínűnek tartom tehát, hogy az állam a gyermekek tanítóit is fizette, mert ez sokkal fárasztóbb volt, mint csak felügyelni. E valószínűséget fokozza az, mivel a törvények rendelték, hogy az atya taníttassa a fiát zenében és test gyakorlatban <sup>2)</sup>. De vajjon volt-e minden atyának annyi vagyona, hogy a tanítót fizethette volna? Hiszen tudjuk, hogy a 4-ik osztályban csupa szegény polgár volt. Ha tehát az állam a legszegényebb polgárokat is kényszerítette, fiaikat taníttatni, módot is kellett nekik nyújtania, hogy polgári kötelemeket teljesíthessék. Ez pedig csak úgy történhetett, ha maga az állam tartott fizetéses tanítókat.

Két államról azonban bizonyosan mondhatjuk, hogy ott közfizetéssel alkalmazott tanítók voltak.

Charondas, a ki 650 körül Kr. e. élt, azt a törvényt hozta a thuriaiaknál, hogy a polgárok fiai taníttassanak a

<sup>1)</sup> *Corpus Juris Attici*. 374-ik törvény.

<sup>2)</sup> Ugyanott. 1327-ik törvény.

nyelvtanban, s hogy az állam fizesse a tanítókat, mert előre látta, hogy a kik szegénységük miatt a tanpénzt nem fizethetnék, azok a legszebb ügyességtől foszthatnának meg. Ezt mondja Diodorus Siculus (XII, 12).

Rhodus állama pedig kapott Eumenestől nyolczvanezer kétszáz mérő gabonát, hogy annak az árát kamatoztassa és a kamatokból a gyermekek nevelőit és tanítóit fizethesse. (*Polybius XXXI, 17, a.*)

## VII.

### T e l e k k ö n y v e k.

Athénben azt rendelte a törvény, hogy minden adásvevés jelentessék be a hatóságnál, s hogy a vevő a vételár századrészét fizesse illeték fejében, miszerint így ha netalán per keletkezne, ismerje a hatóság az igazi vevőt. (Lásd *Corpus juris Attici* 1495-ik törvény.)

Itt látjuk tehát a telekkönyvek első csiráit.

Következőleg csalatkoznak, kik azt állítják, hogy a telekkönyvek eszméjét Franciaországnak köszönjük, hol 1790-ben először hoztattak be törvény által.

A francziákat sokkal előzték meg a velenceiek, kiknek tanácsa már 1288-ban azt rendelte, hogy a ki birtokát akár eladás által akár más úton másnak engedi át, azt a hatóságnak bejelenteni tartozzék.

Ezt a velencei tanács kiterjesztette az uralma alá került jóniai szigetekre is, hol azután törvényes szokássá maradt meg a velencei uralom megszűnte után is; a mint ezt bővebben tárgyalja *Skaltzúnisz János* e görög munkájában: Tanulmányok a jóniai szigetek polgári törvényeiről. (*Μελέται ἐπὶ τῶν ἀστυαῶν νόμων τῶν Ἰονίων νήσων.*) Athén 1866.

A telekkönyvekhez hasonlított az is Athénben, hogy az adóssággal terhelt házak vagy telkek előtt kőoszlopokra volt felírva a hitelező és adós neve, valamint az adósság összege.

E szokást évezredekken keresztül tartották meg Peloponnésusban a mainóták; az ilyen szokásnak pedig törvényes ereje van Görögországban. Mind erről felvilágosít Paparrh-gopulosz Péter, athéni egyetemi tanár, görög munkája: *Áλτα*

*lános elvei a Görögországban érvényes polgári jognak. (Γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος ἀστυκῶ δικαίου).* Athén 1865.

---

Hátra van, hogy kérjem a t. Akadémiát, miszerint könyvtára számára a készen álló *Corpus Juris Attici*-t szívesen elfogadni méltóztatnék.

A munka nem szorítkozik egyedül az attikai törvények közlésére, hanem a *Commentariusban* mindenféle más népek törvényeit is hozza összehasonlítás kedvéért. E népek következők: Aeginabeliek, boeótok, bybliusok, byzantiaiak, chalc'sbeliek, enidiusok, corinthiaiak, crétaiak, cymaebeliek, cypriusok, cyrenaeiek, egyiptomiak, epidamniusok, epidaurusok, lacedaemoniak, lepreáták, lesbiusok, lócrok, lucánusok, lyciusok, lydek, milébeliek, phoeniciaiak, phrygek, plataeaiak, rómaiak, stagiriták, sybariták, sycioniusok, syracusaiak, tenediusok, thebánok, thuriaiak.

Ide járulnak még Plato törvényei.

---